

Stanisław Antosik

Zmiany ustrojowe w Polsce a zadania i cele edukacji o demokracji i dla demokracji

Acta Scientifica Academiae Ostroviensis nr 3, 5-10

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STANISŁAW ANTOSIK

ZMIANY USTROJOWE W POLSCE A ZADANIA I CELE EDUKACJI O DEMOKRACJI I DLA DEMOKRACJI

Doświadczenia polityczne w Polsce lat dziewięćdziesiątych dowodzą, że zachodzące w niej przemiany napotykają na liczne bariery, które ograniczają demokrację oraz jej rozwój. Istniejący system instytucjonalno-prawny nie stwarza dostatecznych możliwości artykułowania interesów przed różne grupy społeczno-zawodowe, jak i ogół społeczeństwa. Niekompetencja władzy, jej oligarchizacja i zbiurokratyzowanie powoduje arogancję rządzących, narzucanie rozwiązań bez argumentowania ich celowości, działania na granicy prawa lub poza nim, klientelizm oraz brak alternatywnych rozwiązań kluczowych problemów. Społeczeństwo nie ma faktycznego współdziałania w sprawach społeczności lokalnej i szerzej - kraju. Ma możliwość demokratycznego, zgodnego z istniejącą procedurą prawną, wyboru władz. Ordynacja wyborcza umożliwia otrzymanie mandatów przez osoby, które otrzymały najmniejsze poparcie w swych okręgach. Ponadto powierza się im określone funkcje państwowe z pominięciem opinii publicznej.

Gdyby nawet przyjąć, że obywatele mają zapewniony wpływ na wybór swych reprezentantów do organów władzy, to byłoby nieprawdą twierdzenie, że posiadają również wpływ na ich funkcjonowanie (puste ławy poselskie podczas niektórych sesji sejmowych, nieutrzymywanie kontaktów z wyborcami, uwikłanie rządzących w rozmaitych aferach, skorumpowanie, nadużywanie prawa bez ponoszenia konsekwencji służbowych).

Brak kontroli nad działalnością sprawujących władzę, jak również zabezpieczenia prawnego przed nadużyciami, obrona „swoich” ludzi za rzeczywiste, a często przypisywane im wyolbrzymiane zasługi, przynależność do grup interesów, uprawiana apologetyka jedyne go etosu z jednoczesną negacją innych opcji politycznych stanowi główną przyczynę patologii władzy, jaka ma miejsce w życiu politycznym. Każda władza nie poddana kontroli ulega deprawacji, może posiadać legitymizację (odczucie, że wybrana zgodnie z obowiązującym prawem), a nie mieć legitymacji, akceptacji. Potwierdzają to m.in. ostatnie badania opinii publicznej na temat elit rządzących oraz stosunku do nich.

Jedną z ważnych przesłanek demokracji jest możliwość nieskrępowanego wypowiedziania przez obywateli swych ocen i poglądów, zwłaszcza politycznych, bez obawy, że poniosą z tego powodu konsekwencje. Można wymienić liczne przykłady barier w realizacji tej potrzeby, również bardzo drastyczne, jak „czystki kadrowe”, pozbywanie się fachowców za ich przekonania lub przynależność do innej niż „etosowa” opcji politycznej, a zastępowanie ich osobami niekompetentnymi, bez kwalifikacji, a nierzadko skorumpowanymi.

Nakładają się na to wszystko liczne bariery społeczne, jak ogólne zubożenie społeczeństwa, jego postępująca pauperyzacja, wzrost bezrobocia, ograniczających dostęp do różnych szczebli kształcenia i kultury. Tymczasem wyrównywanie szans społecznego awansu jednostek i społeczności lokalnych warunkuje rozwój równoprawnych stosunków politycznych. Bariery w szeroko rozumianych warunkach życia, m.in. w dostępie do oświaty i kultury, tworzą, jak pisze L. Grela „zamknięty i wzajemnie warunkujący się krąg ograniczeń dostępności do uczestnictwa w życiu społecznym, w samej kulturze, a także w życiu politycznym”¹.

Na szerszym tle zagrożeń dla polskiej demokracji należałoby widzieć stan i potrzeby w zakresie edukacji obywatelskiej młodego pokolenia, zwłaszcza prowadzonej przez szkołę. Edukacja ta ma do spełnienia ważną rolę w przygotowywaniu jednostek do udziału w życiu publicznym. Może wpływać pośrednio na praktykę, umożliwiając edukowanym poznanie rzeczywistości społecznej, mechanizmów demokracji, poszukiwanie kierunków i metod zmian systemu politycznego, kształtowanie intelektualnych horyzontów oraz uczenie zasad racjonalnego i efektywnego działania. Poprzez kształtowanie więzi między jednostkami i grupami społecznymi, uświadamianie odpowiedzialności za sprawy kraju, uczenie tolerancji, pobudzanie do refleksji na temat zadań w zakresie modyfikowania i naprawy tych dziedzin życia zbiorowego, które tego wymagają, przyczynia się do kształtowania stosunków międzyludzkich oraz integracji społeczeństwa. Potrzeba edukacji obywatelskiej rodzi się głównie tam, gdzie system polityczny przechodzi gruntowne przemiany, albo tam, gdzie przemiany te są oczekiwane, postulowane i stymulowane przez określone instytucje i grupy społeczne. Staje się ona wówczas środkiem służącym umacnianiu tych zmian poprzez przekonanie o ich potrzebie i kształtowanie tym samym akceptacji społecznej dla nowego porządku. Przemiany takie mogą prowadzić do zmian struktur systemu politycznego, jego funk-

¹ L. Grela, *Polityka społeczna - polityczne bezdroże*, „Polityka Społeczna” 1994 nr 11/12, s. 1.

cji i uczestnictwa politycznego, głównie poprzez mobilizację i uaktywnienie wcześniej mniej aktywnych jednostek i grup społecznych.

Znaczenie opartej na wiedzy edukacji obywatelskiej w warunkach odzyskania po pierwszej wojnie światowej państwowości polskiej dostrzegał Kazimierz Sośnicki, jeden z czołowych teoretyków wychowania państwowego. Edukacja ta jest, jego zdaniem, głównie tam wskazana, „gdzie etos [chodzi o państwowy] się przekształca nawet w swoich zasadniczych właściwościach, gdzie jednak równocześnie wychodzi się z założenia, że do pracy nad zagadnieniami państwowymi jest powołany cały naród. Uczuciowej walce politycznej przeciwstawia się wtenczas rozwagę rozsądną, która wznosząc człowieka ponad subiektywny poziom myślenia, może nam okazać w obiektywny sposób rozwojową drogę etosu państwowego”².

Edukacja obywatelska posiada duże znaczenie i szerokie zadania w warunkach demokracji politycznej. W systemie politycznym niedemokratycznym ma miejsce odgórne sterowanie społeczeństwem, wymuszana często jednostronna aktywność, zakładająca poparcie dla rządzących ekip. Podobne systemy są mało podatne na zmiany, a z biegiem czasu stają się skostniałe i niewydolne, prowadząc do napięć społecznych, co potwierdziła historia realnego socjalizmu. Z kolei demokratyczne systemy polityczne, zwłaszcza ukształtowane w ciągu długiego okresu, stwarzają możliwości uczestnictwa, samorządności i inicjatywy w sprawach kraju i społeczności lokalnej oraz wpływania na nie, a tym samym ułatwiają ewolucyjne przeobrażenia społeczne. Wymagają one jednak kompetentnych, otwartych i twórczych oraz skutecznych w działaniu jednostek, które potrafią dokonać właściwych wyborów wartości, orientacji i metod politycznych. Świadomość tego prowadziła do uznania roli edukacji obywatelskiej oraz podejmowania w wielu krajach przedsięwzięć związanych z wprowadzaniem jej do szkół.

Praktyka polityczna potwierdza niedostatki w funkcjonowaniu systemu politycznego, jeśli wiedza, kwalifikacje i umiejętności osób, zwłaszcza pełniących określone funkcje publiczne, zastępowane są wąsko rozumianymi kryteriami politycznymi czy ideologicznymi. Nie sprawdzają się systemy polityczne, jeśli u większości obywateli, a zwłaszcza osób sprawujących władzę, zamiast kompetencji, kwalifikacji i pragmatyzmu występuje ignorancja, niewiedza i nieudolność. W takiej sytuacji łatwiej jest manipulować zachowaniem społeczeństwa. Demokratyczne przemiany w Polsce wymagają od ogółu obywateli, a szczególnie od elit politycznych, odpowiedniego poziomu wiedzy i kultury obywatelskiej. Rozwój edukacji

² K. Sośnicki, *Podstawy wychowania państwowego*, Lwów-Warszawa 1935, s. 278.

implikuje więc przemiany polityczne, gdyż „lepiej i wszechstronniej wykształcone społeczeństwo w większym stopniu uczestniczy w podejmowaniu decyzji politycznych, jest mniej podatne na manipulację i odgórne sterowanie, wykazuje wyższy poziom kultury politycznej”³. Z codziennej obserwacji, jak i podejmowanych badań wynika, że stan i poziom edukacji obywatelskiej ogółu społeczeństwa, m.in. młodego pokolenia, budzi wiele obaw.

W systemie politycznym niedemokratycznym obywateli traktuje się jako przedmiot rządzenia. W takiej sytuacji uważają oni władzę za obcą, narzuconą im, co znajduje odbicie w podziałach: „oni” - rządzący i „my” - ogół społeczeństwa. Istota procesu demokratyzacji polega m.in. na usuwaniu tych podziałów i przeciwstawianiu władzy obywatelom. Pierwsze reformy polityczne przełomu lat osiemdziesiątych-dziewięćdziesiątych, wolne wybory, dojście do władzy osób związanych z ruchem „Solidarność” powodowały identyfikowanie się społeczeństwa z władzą. Tymczasem proces ten nie okazał się trwały. Miał wpływ na to przebieg kampanii wyborczych, odbierany przez obywateli jako rywalizacja o stanowiska, brak spójnych programów ukazujących drogi wyjścia z kryzysu i kierunki reform, demagogiczne hasła i obietnice a nawet kłamstwa, stawianie partykularnych interesów grupowych ponad nadrzędnymi, brak wiarygodności z powodu sprzeniewierzenia się wcześniej głoszonym ideałom, nieprzestrzeganie zasad kultury politycznej w działaniu przez reprezentantów najwyższych elit politycznych.

Stanowi to poważne bariery dla demokracji, wymagającej od ogółu obywateli i sprawujących władzę konstruktywnego współdziałania, obywatelskiej odpowiedzialności, samorządności i aktywności w życiu publicznym. W wielu krajach demokratyczne reguły postępowania i kultury obywatelskiej kształtowały się w toku długich doświadczeń, nasze zaś społeczeństwo jest w przejściowym okresie ich zdobywania po rozpadzie poprzedniego systemu politycznego. Przygotowanie do uczestnictwa w demokracji może prowadzić poprzez doświadczenie poszczególnych jednostek, jak również poprzez przemyślaną, opartą na wiedzy, skuteczną edukację obywatelską, m.in. realizowaną przez współczesną szkołę.

Nie zachodzi potrzeba uzasadniania celowości edukacji obywatelskiej realizowanej przez szkołę, obejmującej przede wszystkim naukę o demokracji. Edukacja ta ma do spełnienia ważną rolę w przygotowaniu jednostek do udziału w życiu publicznym. Może wpływać pośrednio na prakty-

³ *Edukacja narodowym priorytetem. Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Komitet do spraw Edukacji Narodowej, Warszawa-Kraków 1989, s. 52.

kę, umożliwiając edukowanym poznawanie rzeczywistości społecznej, mechanizmów demokracji, poszukiwanie kierunków i metod zmian systemu politycznego, kształtowanie intelektualnych horyzontów oraz uczenie zasad racjonalnego i efektywnego działania. Poprzez kształtowanie więzi między jednostkami i grupami społecznymi, uświadamianie odpowiedzialności za sprawy kraju, uczenie tolerancji, pobudzanie do refleksji na temat zadań w zakresie modyfikowania i naprawy tych dziedzin życia społecznego, które tego wymagają, przyczynia się do kształtowania stosunków międzyludzkich oraz integracji społeczeństwa. Potrzeba edukacji obywatelskiej wynika zwłaszcza z gruntownych przemian systemu politycznego w kraju. Może być ona środkiem służącym umacnianiu tych zmian poprzez budzenie przekonania o ich potrzebie i kształtowanie tym samym akceptacji społecznej dla nowego porządku. Przemiany takie mogą prowadzić do zmian struktur systemu politycznego, jego funkcji i uczestnictwa politycznego, głównie poprzez mobilizację i uaktywnienie wcześniej mniej aktywnych jednostek i grup społecznych. Podstawowym celem omawianej edukacji powinno być kształtowanie kompetentnych pod względem obywatelskim jednostek, zdolnych do życia w warunkach demokracji oraz konstruktywnego doskonalenia stosunków społecznych.

Cele edukacji obywatelskiej można ujmować również w kontekście kształtowania postaw obywatelskich młodych obywateli, widzących swoje miejsce w rodzinie, szkole, środowisku lokalnym i państwie, zdolnych do uczestnictwa w życiu obywatelskim. Kształtowanie kompetentnych pod względem obywatelskim jednostek, cechujących się samodzielnością myślenia i realizmem politycznym, może służyć edukacja podmiotowo-intelektualna, oparta na pogłębionej wiedzy oraz aktywności poznawczej uczących się. Chodzi jednocześnie o jej autonomię, niezależność od doraźnych oczekiwań i orientacji rządzących elit politycznych. Warunkiem skuteczności tej edukacji jest rzetelna i pogłębiona analiza zjawisk społecznych, dostrzeganie nie tylko pozytywnych, lecz również ich negatywnych stron, m.in. niedostatków w mechanizmach sprawowania władzy, a więc widzenie również potrzeby i kierunku konstruktywnych zmian. Wymaga unowocześnienia sposób nauczania, który powinien umożliwić wolność dyskusji, swobodę prezentowania przez młodzież opinii i poglądów, obiektywizm i tolerancję wobec innych ocen, zdobywanie wiedzy, kształtowanie umiejętności jej porządkowania i analizowania zjawisk oraz dostrzeganie zmian i uwarunkowań procesów społecznych.

Chodzi więc o kreatywną edukację obywatelską, wymagającą aktywności młodzieży w procesie dydaktycznym i przygotowującą ją do twórczej, podmiotowej roli w przyszłości jako pełnoprawnych obywateli.

Powstaje pytanie, jakie treści powinny składać się na realizowaną przez szkołę edukację obywatelską, zwłaszcza jej podstawowego składnika – naukę o demokracji. Wydaje się zasadne, aby w jej toku edukowani poznali:

- ogólne zasady demokracji,
- systemy polityczne wybranych państw demokratycznych,
- funkcjonowanie podstawowych instytucji politycznych,
- instytucję i zasady wyborów,
- zasady działania partii politycznych,
- możliwość dochodzenia przez obywateli przysługujących im praw oraz artykułowania swych interesów,
- możliwości wpływania na opinię publiczną i manipulowania nią.

Jej cele można sprowadzić do poznawania mechanizmów demokracji i uczenia demokratycznych reguł postępowania. Edukacja ta powinna wpływać na kształtowanie kultury obywatelskiej młodzieży.

Należy mieć na uwadze, aby omawiana edukacja pozostawała niezależna od doraźnych oczekiwań i orientacji rządzących elit politycznych. W poprzednim okresie zakładała ona wąsko rozumiane, jednostronne, zgodne z założeniami ideologicznymi rządzącej partii marksistowskiej upolitycznienie.

W ostatnich latach występuje podobne zagrożenie zarówno dla ogólnych procesów demokracji, jak i w odniesieniu do oświaty, przejawiające się w dążeniu do odtwarzania dawnych mechanizmów poprzez zmianę monopolu jednej ideologii na drugą. W związku z tym istnieje tym większa potrzeba opartej nie na propagandzie, lecz pogłębionej wiedzy edukacji o demokracji, która powinna przyczyniać się do jej doskonalenia i umacniania, służąc rozwiązywaniu wylaniających się w procesie przemian problemów poprzez integrację związków, organizacji, instytucji i obywateli, w których w określonych zinstytucjonalizowanych formach mogą następować procesy regulacji konfliktów, realizacji interesów i podejmowania decyzji. *Edukacja o demokracji jest jednocześnie edukacją dla demokracji.*